

Нещодавно вийшов у світ науково-методичний посібник **В.І. Шуляра** "Валеологічні стратегії сучасного уроку літератури в умовах природовідповідної (ноосферної) освіти". Валеологічний компонент уроку як невід'ємна частина сучасних методик і технологій має закласти основи здоров'язбереження, демонструвати в діях і реальних ситуаціях, як це треба робити, щоб бути просто здоровою людиною: морально, психологічно, психічно, духовно, фізично тощо. Озброїти школярів такими навичками — завдання сучасних навчальних закладів. Метою даного видання є: виявити валеологічні стратегії сучасного уроку взагалі та літератури зокрема, щоб виховати здорову дитину.

Пропонуємо увазі читачів один із розділів науково-методичного посібника.

Методика організації рефлексії на уроці літератури

Василь Шуляр,

кандидат педагогічних наук, доцент,
заступник директора з наукової роботи
Миколаївського ОІППО,
заслужений учитель України

Шановні друзі!

Оцініть свою самостійну роботу над літературно-мистецьким матеріалом, відповідаючи на подані далі питання.

Для аналізу скористайтеся шкалою: **5** — завжди; **4** — частково; **3** — інколи; **2** — рідко; **1** — ніколи.

Важливим аспектом для сучасного уроку літератури є розуміння вчителем-словесником важливості й необхідності проведення рефлексивних дій суб'єктами педагогічного процесу. Але цього замало. Необхідні й конкретні дії цих суб'єктів у процесі уроку, під час формування своїх читацьких компетенцій, у забезпеченні валеологічно зорієнтованого осягнення літературно-мистецького простору в цілому.

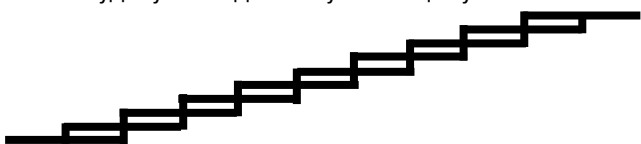
Рефлексивна компетентність суб'єктів літературної освіти, у нашому розумінні, це здатність кожного до ефективного й адекватного само/взаємоосмислення та само/взаємооцінювання стану, спільної діяльності, результатів читацької співпраці та прогнозування нових перспектив розвитку акме-якостей конкурентоспроможної Я-особистості.

Співпрацюючи з суб'єктами літературної освіти, на наш погляд, важливо зрозуміти "хто є хто", наскільки він (учень-читач) володіє рефлексією, здатністю до самоспостереження й самоаналізу. Розвинути і відповідно виявити можемо, виконавши такі вправи:

1. Якості суб'єкта літературної освіти. Мета: сприяти виробленню в учасників більш об'єктивного самооцінювання.

Написати на аркуші 10 позитивних і 10 небажаних своїх якостей, рис характеру, а потім проранжувати їх. Особливо важливо звернути увагу на 3 перших і 3 останні якості.

2. На якій я сходинці? Мета: допомогти учасникам вибудувати адекватну самооцінку.

На аркуші, який запропоновано учасникам, намальовано сходи, які складаються з 10 сходинок. Кожному необхідно намалювати себе на тій сходинці, на якій, він вважає, зараз знаходиться в своїх результатах і досягненнях.

Після того, як усі намалювали, ведучий повідомляє ключ до цієї методики:

- 1—4 сходинка — самооцінка занижена;
- 5—7 сходинка — самооцінка адекватна;
- 8—10 сходинка — самооцінка завищена.

3. Анкета аналізу рівня розвитку рефлексивних навиків учня-читача

№ з/п	Питання для аналізу	Самооцінка
1. Виконавши літературно-мистецьке завдання, як часто ви його аналізуєте?		
1.1.	Літературно-мистецький продукт (відповідь, творча робота, міжпредметний літературний проект та ін.)	5 4 3 2 1
1.2.	Процес підготовки, хід вирішення, стан реалізації та використання в подальшому своєму читацькому або/і людському житті, професійній діяльності	5 4 3 2 1
1.3.	Інші можливі способи, шляхи вирішення та вдосконалення літературно-мистецького продукту	5 4 3 2 1
1.4.	Рівень складності виконання для вас такого літературно-мистецького завдання	5 4 3 2 1
1.5.	Ступінь вольових зусиль, які ви застосували для виконання такого літературно-мистецького завдання	5 4 3 2 1
1.6.	Ступінь вашої самостійності в плануванні та виконанні літературно-мистецького завдання	5 4 3 2 1
2. Якщо запропоноване літературно-мистецьке завдання викликає у вас утруднення під час виконання, то причиною цього найчастіше за все є:		
2.1.	Нерозуміння особисто вами змісту літературно-мистецького завдання, алгоритму його підготовки	5 4 3 2 1
2.2.	Недостатня повнота, глибина ваших знань для реалізації такого типу літературно-мистецького завдання (проект, відповідь, творча робота та ін.)	5 4 3 2 1
2.3.	Недостатньо вами залучено інтелектуальних і вольових зусиль, виявлено терпіння, працездатності	5 4 3 2 1
2.4.	Відсутність необхідних умов, засобів, можливостей для реалізації запропонованого для виконання літературно-мистецького завдання	5 4 3 2 1

№ з/п	Питання для аналізу	Самооцінка
3. Як часто після виконання літературно-мистецького завдання ви замислюєтесь над такими питаннями:		
3.1.	Які поняття, теоретичні знання, читацькі навички засвоєно/набуто добре, а над якими необхідно ще попрацювати, виявити внутрішні і зовнішні резерви	5 4 3 2 1
3.2.	Як найбільш ефективно організувати власну читацьку діяльність для виконання літературно-мистецьких завдань наступного разу	5 4 3 2 1
ПІБ учня		

Ключ для оброблення результатів: питання анкети спрямовані на виявлення таких аспектів рефлексії:

— самооцінка й самоаналіз набутих знань, навичок, реально сформованої рефлексивної компетенції — питання №№ 1.1; 1.2; 1.3; 2.1; 2.2; 3.1;

— самооцінка та самоаналіз процесу набуття знань, умінь, навичок і формування рефлексивної компетенції — питання №№ 1.4; 1.5; 1.6; 2.3; 2.4; 3.2.

— сума балів, набрана з кожного аспекту, засвідчить рівень розвитку рефлексивних навичок (компетенції) учня-читача або класу після виконання різнопланових літературно-мистецьких завдань.

Ураховуючи викладене вище, можемо запропонувати деякі прийоми та засоби реалізації валеологічної складової сучасного уроку літератури.

Наприклад:

1. Позитивні психологічні настанови за допомогою слова ("ти зможеш це виконати"; "зберися з думками", "подумай, визначся і вислови своє ставлення до...", "твоя думка цікава, хоч і не збігається з твердженням ...", "такої версії трактування підтексту ще мені ніхто не говорив", "оригінально", "тримайся, з тобою поруч ... чи тобі допоможе використання ..." і багато інших мовних конструкцій).

2. Прийоми створення ситуацій успіху на уроці літератури можна забезпечити, якщо доречно класифікувати та вживати у своєму професійно-фаховому мовленні такі мовні конструкції, які відповідатимуть меті забезпечення, підтримання того чи іншого психологічного стану суб'єкта співпраці:

Зняття страху. Мета — подолати невпевненість у своїх силах, страх перед невизначеністю у виконанні літературно-мистецького завдання, побоювання неадекватно оцінити читацькі досягнення товариша: "Ти це зможеш виконати, бо ми вчилися аналізувати/інтерпретувати художній твір", "Проаналізувати художній твір зможеш, якщо звернешся до логіко-семіотичної моделі, яку використовували впродовж вивчення літературної теми" (наприклад, імпресіонізм, сюрреалізм, типи портретів літературного персонажа, підтекст та ін.), "Ми всі колись розпочинали виконувати складні завдання", "Ти його виконаєш, якщо повіриш сам у це", "Усі вчать на своїх помилках, то й ти можеш через це пройти", "Страшна не помилка, страшна бездіяльність", "Ми всі шукаємо вірного шляху і знаходимо способи вирішення, якщо цього захочемо" та ін.

Авансування успішного читацького результату. Мета — уселити в учня-читача тверде переконання, що він виконає запропоноване літературно-мистецьке завдання, надати впевненості у свої сили та можливості: "У тебе все вийде", "Кожну справу починай із вірою в себе", "Я навіть не сумніваюся, що це завдання ти виконаєш", "Завдання відповідає тому рівневі, який ти обрав, тому з ним ти впораєшся", "Без сумніву розпочинай працювати й успіху досягнеш" тощо.

Приховане інструктування читацької діяльності у способах і формах здійснення. Мета — убезпечити учня-читача від поразки, щоб той не запідозрив у підказці: "Можливо, краще виконати завдання цього рівня ...", "Розпочни виконувати цю творчу роботу за сюжетними елементами", "Складаючи оповідання, не забудь про розв'язку", "Чи пам'ятаєш, казка складається ...", "Зверни увагу, чим відрізняється легенда від переказу...". До завдань можуть надаватися інструкції, алгоритми, схеми, плани різного виду, зразки тощо.

Умотивування читацької діяльності до виконання індивідуально або/і групою. Мета — продемонструвати, ради чого/кого здійснюватиметься ця робота, хто одержить задоволення після її виконання: "До свята мам підготуйте творчу роботу (казку, оповідання, есе ...), яка б ...", "Підготуйте мадригал і подаруйте його під час святкування дня закоханих" (після вивчення творчості письменників-сентименталістів, наприклад, Г. Квітка-Основ'яненка, "Маруся"), "Без твоєї допомоги товариш не впорається із підготовкою ...", "Кращі роботи будуть видрукувані в загальношкільній газеті, найкращі — в міській, супер-роботи — подамо на конкурс "Золота арфа", "За вашим бажанням, роботи розмістимо на шкільному сайті" і т. ін.

Персональна значимість учня-читача. Мета — визначення важливості ролі учня-читача, його зусиль у реалізації літературно-мистецької діяльності: "Тільки ти і міг би ...", "Це завдання я можу довірити тільки тобі", "Тільки до тебе я можу звернутися з цим проханням ...", "Такої версії розв'язки твору мені ще ніхто не говорив", "Це дуже цікава думка, хоча й не узгоджується з більшістю...", "Ти сьогодні як ніколи був переконливим щодо визначення свого ставлення до літературних персонажів ...", "З цим можна погодитися, думка "свіжа", переконлива, але що б ти ще міг додати до...?" та ін.

Мобілізація активності читацької діяльності школярів. Мета — спонукання до виконання конкретних літературно-мистецьких дій: "Не можу втриматися, щоб якнайшвидше дізнатися про експозицію (кульмінацію, розв'язку) твоєї творчої роботи", "Підготуйте уривок твору до виразного читання. Так хочеться його якнайшвидше почути", "Хто готовий уже поділитися планом (сюжетом) виконання завдання?", "Сподіваюся, що вже є бажання поділитися результатами свого дослідження. Ми із задоволенням його хочемо вислухати" і т. п.

Висока оцінка деталі в читацькій діяльності школяра. Мета — допомогти емоційно пережити успіх не від роботи в цілому, а окремої деталі, частини фрагмента: "Робота цікава, але вражаючим є такий фрагмент", "Виступ переконливий, але найбільше задоволення одержав від твоїх риторичних умінь", "У відповіді тобі особливо вдалося ...", "У підготовленому діалозі літературних персонажів найбільш вражаючою була фраза ...", "Найбільшою похвали заслуговує ось ця частина роботи ...", "Тільки за таку думку ... (твердження, трактування тощо) можна оцінити відповідь найвищим балом" та ін.

3. Жестово-почуттєві символи: у нашій практиці активно використовуються такі жести або малюнки для стабілізації почуттєвого стану школярів 5—7 класів (8—9 кл.) в оцінюванні їх читацької діяльності:

- 1) супер-відповідь
- 2) оригінальна думка
- 3) це було "круто"
- 4) зверни увагу
- 5) "аукціон" ідей

6) відповідь 7) музична 8) досягнеш 9) звер- 10) цікава
"клас" релаксація своєї вершини ни увагу інформація

Наскільки учні-читачі готові до рефлексивних дій, самооцінювання своїх літературних досягнень, а також рівень підготовки літературно-мистецького завдання чи під час презентації самостійно виконаного домашнього чи/і класного завдання діти можуть продемонструвати, використавши малюнки-смайлики.

"відмінно" "добре" "недостатньо" "не знаю"

Жестово-почуттєва стабілізація забезпечуватиметься, коли в процесі вивчення літературно-мистецького матеріалу та під час самого уроку учні-читачі послугуватимуться "жестовими оцінками". Наприклад, практикувати можна давні театральні прийоми:

1) великий палець правої руки піднесено догори — "схвально", "прекрасно", "так"; може бути в поєднанні з голосовим озвученням: "молодець", "браво", "біс", "ес-с";

2) великий палець правої руки опущено донизу — "не подобається", "не сприймаю", "нецікаво", "потворно", а також із голосовим супроводом вигуків "у-у-у...", "фу-у-у";

3) великі пальці лівої і правої рук піднесено догори як вияв найбільшого захоплення побаченим або/і почутим під час виразного читання напам'ять художнього твору, інсценізації уривків текстів та ін. Може бути продемонстровано учнями-читачами/глядачами даними жестами з відповідним звуковим доповненням "браво", "на біс", "молодець" із виконанням стоячи та аплодуючи;

4) для учнів 5—7 класів ще можуть бути використані "сонечка" для виявлення як читацького настрою самого школяра, так і під час виявлення "настрою" ліричного персонажа, самого автора твору. Важливо тут учителям скористатися можливістю не тільки виявлення стану учня-читача чи ліричного героя або автора, а й заповнювати понятійно-термінологічне поле школярів, збагачувати їх словниковий запас. Для цього пропонуємо ввести "Словник настрою" за прикладом досвіду учителів музики (Ірина Гринчук, "Щоденник музичних вражень" — Мистецтво та освіта. — 2004. — № 4. — С. 13—16).

Логіко-семіотична модель "Настрій"

Словник настрою:

веселий (радісний, грайливий, жартівливий, піднесений);

схвильований (тривожний, збуджений, метушливий, поривчастий);

спокійний (стриманий, просвітлений, дрімотний, урівноважений);

розгніваний (непривітний, сердитий, стурбований, безсердечний, гнівний);

фантастичний (казковий, украдливий, таємничий, дивовижний, загадковий);

Схвильований

Веселий

Розгніваний

Спокійний

Фантастичний

Життєрадісний

Поетичний

Сумний

життєрадісний (сміливий, відважний, бадьорий, відкритий);

поетичний (мрійливий, ліричний, зворушливий, задушевний);

сумний (печальний, похмурий, журливий, жалібний, стривожений).

Як результат кропіткої роботи, може бути такий візуальний і словесний малюнок у символах "Настрій", "Настрій ліричного героя" або "Настрій читацьких вражень".

Учні-читачі старшої школи могли б застосовувати прийоми рефлексії своєї читацької діяльності в такі способи:

1. "Сходінка успіху": намалюйте сходи, які б склалися з 12 сходинок, у кінці напишіть мету читацької діяльності із вивчення творчості письменника На кожній сходинці визначте дії, які допоможуть досягти успіху. Закрийте очі. Уявіть кожен свій крок по цих сходах. Ви бачите слова й образи, які допоможуть вам досягти результату. Це, наприклад: *дібрати факти з життя письменника (і не тільки); виокремити сцени, картини за ключовим словом; дібрати факти, деталі для розкриття проблеми і т.д.* Не відкривайте очі до того часу, поки чітко не уявите кожен крок. Подумки укладіть список усього того, що, на вашу думку, буде зайвим у досягненні бажаного. Наприклад: *думки про участь у конкурсі співаків, бажання піти на дискотеку* Глибоко вдихніть і видихніть — відволікаючі думки зникли, у вас з'явилися нові ідеї, думки для досягнення успіху!

2. Рефлексія змісту навчального матеріалу та рівня усвідомлення опрацьованого літературно-мистецького матеріалу виявляється через прийоми:

— **"Незакінчене речення, теза", "Підбери афоризм"**: сьогодні я дізнався ...; було цікаво ...; складним виявився ...; було важко ...; я зрозумів, що ...; тепер я зможу ...; я відчув, що ...; я набув ...; я навчився ...; у мене вийшло ...; я зміг ...; я спробую ...; мене здивувало ...; урок дав мені для життя ...; зробив висновок ...; переконався, що ...; мені захотілося ...

— **"Вибери позицію"**

(для учнів 5—7; 8—9; 10—11 кл.):

ВИБЕРИ ПОЗИЦІЮ (5—7 класи)		
активно	1. На уроці я працював	пасивно
задоволений	2. Своєю роботою на уроці	не задоволений
коротким	3. Урок мені видався	довгим
цікавим		нудним
стало легше	4. Мій настрій	стало гірше
зрозумілий	5. Матеріал уроку	не зрозумілий
легке	6. Домашнє завдання	важке
ПІБ учня, клас		

ВИБЕРИ ПОЗИЦІЮ (8—9 класи)		
активно	1. На уроці я працював	пасивно
задоволений	2. Своєю роботою на уроці	не задоволений
аналізувати	3. Мені вдалося/ не вдалося	тільки переказувати
інтерпретувати		констатувати
пояснювати		наводити
переконувати		стверджувати
не втомився	4. За урок я	втомився
стало легше	5. Мій настрій	стало важче
зрозумілим	6. Матеріал уроку мені був	не зрозумілим
корисним		без потреби
цікавим		нудним
легким		важким
варіативне	7. Домашнє завдання	однакове
доступне		складне
ПІБ учня*, клас		

* може бути усний коментар-пояснення вибору своєї позиції

ВИБЕРИ ПОЗИЦІЮ (10—11 класи)		
активно	1. На уроці я працював	пасивно
задоволений	2. Своєю роботою на уроці	не задоволений
аналізувати	3. Мені вдалося/ не вдалося	тільки переказувати
інтерпретувати		констатувати
пояснювати		наводити
переконувати		стверджувати
мобілізував	4. Урок мене	утомлював
стало легше	5. Мій настрій	стало важче
зрозумілим	6. Матеріал уроку мені був	не зрозумілим
корисним		без потреби
цікавим		нудним
легким		важким

оптимальне	7. Домашнє завдання	складне
варіативне		однакове
особистісне		загальне
ПОЯСНЕННЯ	Усе це стало можливим/неможливим тому, що _____	
ПІБ учня, клас		

— **"Нарощування" знань і досягнення цілей**: "Я не знав ... — Тепер знатиму, що ..."; "У мене не виходило ... — Тепер зможу самостійно ..."; "Я не розумів, що ... — Тепер пересвідчився, що ..."; "Я не міг побудувати/скласти/підготувати ... — Тепер можу ..."; "Для досягнення цілей/результату не міг ... — Досягну тепер поставленої мети, бо можу ... " та ін.

— **"Гора знань"**: рефлексія результативності засвоєння теми може бути виявлена після вивчення літературної теми в цілому чи теми уроку за творчістю письменника окремо. Учням-читачам пропонуємо картку із зображенням гори. Якщо читачі вважають, що цю літературну тему вони засвоїли повністю, розібралися у формі та змісті прочитаного художнього твору тощо, то можуть позначити або намалювати "себе" на певному рівні "гори знань". Якщо щось вами не з'ясовано, самостійно можете виявити слабкі сторони своїх знань і т. ін., то позначте або/і додайте символ нижче. Чи це буде зроблено ліворуч або праворуч "гори знань" — вирішувати вам самостійно.

— **"Малюю свій настрій"**: виявлення настрою та емоційного стану після вивчення літературної теми чи конкретного художнього твору можна провести, використовуючи пейзажні світліни. Важливо учням пояснити, що це не місце, куди їм хотілося б поїхати в подорож, це умовний символ психологічного стану — емоційний і настроєвий фон, який може бути умовно матеріалізований у картинку після знайомства з літературно-мистецьким твором і ним викликаний в учня-читача.

Завдання: дайте відповідь на питання "Лоно якого пейзажу відповідає вашому настрою й емоційному стану?", розмістіть пейзажний смайл біля свого прізвища або напишіть його біля відповідного зображення.

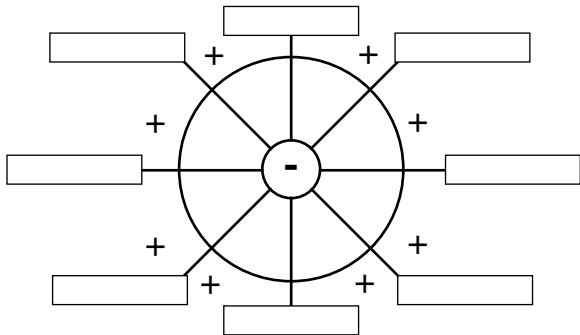
"температура" настрою та емоційного стану учнів-читачів	
спека (збудження)	
тепло (працездатність)	
прохолода (рівновага)	
холод (тривога)	
Прізвища та імена учнів класу	

— **"Карта активності учня-читача"**: дає можливість осмислити способи та прийоми роботи школярів із літературно-мистецьким матеріалом, виявити їх здатність використовувати раціональні та оптимальні прийоми його систематизації, можливості оперативно узагальнювати та представляти результат напрацьованого за літературною темою на різних етапах уроку/заняття тощо.

Карта читацької активності школяра

№ з/п	Назва виду активності	символ	Символьна фіксація результатів / етапи уроку			
			перевірка дом. завд.	пояснення м-лу	закріплення	узагальнення
1.	Відповідав за викликом учителя і дав неправильну відповідь	T				
2.	Відповідав зі своєї ініціативи і дав неправильну відповідь	└				
3.	Відповідав за викликом учителя і дав правильну відповідь	+				
4.	Відповідав зі своєї ініціативи і дав правильну відповідь	⊕				
Кількість відповідей						
ПІБ учня: _____			К-ть правильних відповідей: _____			

— **"Колесо знань"**: рефлексію засвоєння змісту літературно-мистецького матеріалу (зміст художнього твору, рівень володіння поняттями з даної літературної теми, наскільки досягнуто мету уроку, які компетенції в учня були сформовані під час вивчення конкретного матеріалу та ін.) можна здійснити графічно, на "колесі знань", де на умовних "спицях" за допомогою відповідних позначок "+" — плюс, "—" — мінус" позначаються точки рівень засвоєння/сформованості умінь, навичок, компетенцій, ураховуючи навіть емоції, психологічний стан тощо. Опісля всі точки з'єднуються єдиною лінією. У результаті цього матимемо графік досягнень і проблематичних місць у засвоєнні елементів, понять літературно-мистецького матеріалу. Це і буде орієнтиром для учня-читача, над чим йому ще варто попрацювати, щоб "колесо" його знань було якнайбільше наближене до великого.

Інші прийоми, які забезпечують реалізацію формування релаксаційної компетентності суб'єктів літературної освіти, будуть представлені в наступному розділі.

Отже, валеологічно зорієнтований урок літератури допомагає підтримувати рівень працездатності, відкривати та доречно використовувати приховані та явні резерви організму дитини-читача, швидше відновлювати цей рівень за рахунок внутрішніх резервів, паритетного заповнення та експлуатування (в хорошому сенсі) двох півкуль головного мозку. Такий урок забезпечуватиме гармонію зовнішнього і внутрішнього спокою та комфорту під час вивчення літературно-мистецького матеріалу, емоційну стійкість, а також сприятиме кожному оперативно та за потреби відновлювати душевну рівновагу після стресових ситуацій, адекватно реагувати на ту чи іншу навчальну/професійну/життєву ситуацію, знаходити сили й внутрішні резерви долати труднощі тощо. Головне, щоб валеологічно зорієнтований урок не стільки напружував, як сприяв досягненню результатів читацької діяльності відповідно до його можливостей і мотивів, давав кожному можливість пережити почуття задоволення, естетичної насолоди від інтелектуальної та літературно-мистецької співпраці із суб'єктами та тканиною художнього твору. Кожному суб'єктові літературної освіти архіважливо розуміти: життя — прекрасне, дії і вчинки кожного самодостатні, і жити треба, радіючи кожному дню.